УДК 316.614.5-053.6:347.63 (045)

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4\(4\)-106-113](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4(4)-106-113)

Волощенко Марина Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (050) 600-37-47, e-mail: marussia_v@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-0940-3829>

Азаркіна Олена Володимирівна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (097) 330-20-38, e-mail: olenaazarkina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2496-3691>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ БАТЬКІВ

Анотація. Являючись для дитини взірцем суспільства, сім'я виявляється найважливішим фактором у виробленні системи соціальних установок та формування життєвих планів. Права батьків виникають з моменту народження дитини і автоматично припиняються після досягнення нею повноліття. Винятками є випадки набуття дитиною повної дієздатності до досягнення 18 років – вступ в шлюб та емансипація. Особливість правового становища неповнолітніх батьків полягає в тому, що вони, з одного боку, є батьками, що володіють певним обсягом прав і обов'язків по відношенню до своїх дітей, а з іншого боку, продовжують залишатися дітьми, наділеними власним колом прав. Важливо знати, що в положеннях Сімейного кодексу України щодо батьківських прав по відношенню до дітей, їх захисту, позбавлення або обмеження в правах, якщо є безпосередньо загроза життю або здоров'ю малюка, поширюються також і на неповнолітніх батьків.

Крім юридичної, на молодих батьків покладається моральна відповідальність. Досить складною проблемою для сім'ї з неповнолітніми батьками є їх психологічна підготовка, підготовка до вирішення численних побутових проблем, вихованню і розвитку дитини. Соціально-психологічні дослідження показують, що материнство дівчаток-підлітків в силу ряду об'єктивних факторів є ризикованим, веде до соціального сирітства, становить загрозу для фізичного і психічного здоров'я як дитини, так і її малолітньої матері.

Організація соціально-педагогічного супроводу раннього материнства, інформування молодих мам про ті послуги і допомогу, яку вони можуть отримати в сфері державної підтримки, мотивування їх до взаємодії з фахівцями, створення умов для накопичення позитивного материнського досвіду, є дуже важливим. Особливу роль в наданні допомоги неповнолітній сім'ї можуть

надавати благодійні громадські організації, сімейні клуби, центри. Найбільш зручно зосередити зусилля фахівців різних відомств державних структур, відповідальних за роботу з сім'єю.

Ключові слова: неповнолітні батьки, молода сім'я, соціально-педагогічний супровід

Voloshenko Maryna Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, Odessa Polytechnic National University, 1, Shevchenko Ave., Odessa, 65044, tel.: (050) 600-37-47, e-mail: marussia_v@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-0940-3829>

Azarkina Olena Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Psychology and Social Work Odessa Polytechnic National University, 1, Shevchenko Ave., Odessa, 65044, tel.: (097) 3302038, e-mail: olenazarkina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2496-3691>

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE STATUS OF MINOR PARENTS

Abstract. Being a model of society for a child, the family is the most important factor in developing a system of social attitudes and forming life plans. Parental rights arise from the moment a child is born and automatically terminate when he or she reaches the age of majority. Exceptions are cases when a child acquires full legal capacity before the age of 18 - marriage and emancipation. The peculiarity of the legal status of minor parents is that they, on the one hand, are parents who have a certain amount of rights and responsibilities towards their children, and on the other hand, continue to be children with their own range of rights. It is important to know that the provisions of the Family Code of Ukraine on parental rights in relation to children, their protection, deprivation or restriction of rights, if there is a direct threat to the life or health of the child, also apply to minor parents.

In addition to legal, young parents have a moral responsibility. A rather difficult problem for a family with minor parents is their psychological preparation, preparation for solving numerous household problems, upbringing and development of the child. Socio-psychological studies show that the motherhood of adolescent girls due to a number of objective factors is risky, leads to social orphanhood, poses a threat to the physical and mental health of both the child and her young mother.

The organization of socio-pedagogical support of early motherhood, informing young mothers about the services and assistance they can receive in the field of state support, motivating them to interact with professionals, creating conditions for the accumulation of positive maternal experience is very important. Charitable public organizations, family clubs, and centers can play a special role in providing assistance to a minor family. It is most convenient to concentrate the efforts of specialists from

various departments of government agencies responsible for working with the family.

Keywords: minor parents, young family, social and pedagogical support

Постановка проблеми. Держава яка зацікавлена у підготовці підростаючого покоління до успішного та здорового життя, покладає на батьків права та обов'язки з виховання, освіти, захисту та утримання їх дітей. Батьківські права надаються не тільки для задоволення материнських і батьківських потреб, а й з метою забезпечення інтересів дітей. Саме за допомогою реалізації цих прав і досягається повноцінний розвиток дитини. Але здійснення батьками своїх прав не повинно здійснюватися в протиріччі з інтересами дітей. Згідно «Загальної декларації прав людини» [2], «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Безперечно, найуніверсальнішим міжнародним документом про захист дитинства є «Конвенція ООН про права дитини» [3], в якій викладаються економічні, політичні, соціальні, культурні та цивільні права дітей. Вперше права дітей набули сили міжнародного права.

Забезпечення прав та інтересів дітей має бути предметом основної турботи їх батьків. Адже саме сім'я чинить активний вплив на розвиток духовної культури, на соціальну спрямованість особистості, мотиви поведінки. Будучи для дитини мікромоделлю суспільства, сім'я виявляється найважливішим фактором у виробленні системи соціальних установок і формування життєвих планів. Права батьків виникають з моменту народження дитини і автоматично припиняються після досягнення нею повноліття. Винятками є випадки набуття дитиною повної дієздатності до досягнення 18 років - вступ в шлюб та емансипація. В даному випадку об'єктивно непроста ситуація виникає у неповнолітніх батьків. Нерідко положення їх значно ускладнюється через вік і необізнаність в законах, що регламентують їх права і обов'язки по вихованню своєї дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи особливості правового статусу неповнолітніх батьків, виділимо що вперше права і обов'язки неповнолітніх батьків були обумовлені в статті 156 Сімейного кодексу (СК) України, прийнятому в 2002 році. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [4]. Факт народження дитини сам по собі породжує визнання її матері володарем батьківських прав безвідносно до її віку. Але становище неповнолітньої матері, а також неповнолітньої особи, визнаного батьком, накладає свій відбиток на зміст цих прав, порядок їх здійснення. Особливість правового становища неповнолітніх батьків полягає в тому, що вони, з одного боку, є батьками, що володіють певним обсягом прав і обов'язків по відношенню до своїх дітей, а з іншого боку, продовжують залишатися дітьми, наділеними власним колом прав.

При визначенні батьківських прав неповнолітніх батьків враховуються такі чинники:

- чи перебувають неповнолітні батьки в шлюбі;
- вік неповнолітніх батьків.

Наприклад, самостійне здійснення батьківських прав неповнолітніми батьками не допускається, якщо вони не перебувають у шлюбі і не досягли 16-річного віку. При цьому вони мають право брати участь у вихованні своєї дитини і жити разом з нею. До моменту досягнення неповнолітніми батьками даного віку дитині може бути призначена опіка та опікун, який буде виховувати дитину разом з неповнолітніми батьками. Сенс встановлення опіки полягає в тому, що в силу неповноти або відсутності дієздатності неповнолітній батько без допомоги дорослих не в змозі захистити права і інтереси своєї дитини. Найчастіше роль опікуна бере на себе будь-хто з членів сім'ї. Згідно зі статтею 212 Сімейного кодексу України не можуть бути опікунами дітей:

- 1) обмежені у дієздатності;
- 2) визнані недієздатними;
- 3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;
- 4) були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини;
- 5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;
- 6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;
- 7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);
- 8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;
- 9) є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини;
- 10) були засуджені за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших кримінальних правопорушень;
- 11) за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду;
- 12) є особами без громадянства;
- 13) перебувають у шлюбі з особою, яка відповідно до пунктів 3-6, 8 і 10 цієї статті не може бути усиновлювачем [4].

Розбіжності, що виникають між неповнолітніми батьками і опікуном дитини, вирішуються органами опіки та піклування, які в таких випадках дають рекомендації, обов'язкові для виконання. При неможливості з тих чи інших причин задовольнити прохання особи, яка претендує на роль опікуна, а також

при відсутності претендентів, захист прав та інтересів дитини неповнолітніх батьків покладається на органи опіки та піклування відповідно до Сімейного кодексу України [4].

Виклад основного матеріалу. З часу вступу в шлюб неповнолітні громадяни визнаються повністю дієздатними, і неповнолітні батьки будь-якого віку, якщо вони перебувають у шлюбі, здійснюють батьківські права самостійно.

Відповідно до цивільного законодавства «неповнолітні у віці від 14 до 18 років вправі самостійно, без згоди батьків, усиновителів і попечителя розпоряджатися своїм заробітком, стипендією та іншими доходами» [7]. Отже, неповнолітнім батькам зазначеного віку можуть бути призначені і належні їм допомоги як громадянам, які мають дітей, і вони мають право цими коштами самостійно розпоряджатися. Неповнолітні батьки за заявою батьків (одного з батьків), які не мають можливості виховувати свою дитину за станом здоров'я або у зв'язку з тривалим від'їздом і т.п., а також одинокі матері (батьки) можуть клопотати про прийняття свого малюка в будинок дитини або соціально реабілітаційний центр для неповнолітніх системи соціального захисту населення.

Важливо знати, що в положеннях Сімейного кодексу України щодо батьківських прав по відношенню до дітей, їх захисту, позбавлення або обмеження в правах, якщо є безпосередньо загроза життю або здоров'ю малюка, поширюються також і на неповнолітніх батьків.

Познайомившись з правовим полем для неповнолітніх батьків, звернемо увагу на проблеми неповнолітніх сімей.

П'ять мільйонів дівчаток-підлітків по всьому світу щорічно поповнюють список підлітків, які тільки що дізналися про свою вагітність. В даний час психологічні проблеми неповнолітніх батьків розвиваються все активніше. За статистикою неповнолітні батьки відмовляються в пологовому будинку від дитини у 80% випадках, що наводить на думку про глобальну проблему суспільства. Ми знаємо, що, як правило, проблеми неповнолітніх батьків залежать не від віку, а від способу мислення батька. Велику роль відіграють життєві пріоритети юних батьків. Звичайно, у віці 15-16 років людина мало що знає про сім'ю і ще не має сформованого менталітету, характеру та емоцій. Хоча випадки досить успішних неповнолітніх батьків є [6].

Основна проблема юних батьків пов'язана з матеріальним забезпеченням сім'ї. У такому віці діти вчаться ще в школі або в іншому навчальному закладі. У них набагато менше можливостей влаштуватися на хорошу, високооплачувану роботу.

Досить складною проблемою для сім'ї з неповнолітніми батьками є їх психологічна підготовка, підготовка до вирішення численних побутових проблем, вихованню і розвитку дитини. Юні неповнолітні батьки можуть створити сім'ю, але вона є, як правило, проблемною за багатьма параметрами. Неповнолітніми батьками стають ті, хто на свій страх і ризик бере відповідальність за виховання дитини, коли сам ще не до кінця розпрощався з

дитинством. Ранні шлюби, а також раннє материнство і батьківство, є показником не демократичності, а швидше за все неблагополуччя (в результаті ранніх шлюбів, як наслідок, збільшення числа розлучень, неповних сімей та соціального сирітства) [1].

Крім юридичної, на молодих батьків покладається моральна відповідальність. Хоча це не прописано в жодному законодавчому акті, але не менш обов'язково для виконання. З батьків не знімається обов'язок виховання дитини, якщо вони неповнолітні. Дітям важко виховувати дітей. Фізіологічно і розумово неповнолітні батьки ще діти, які не готові стати батьками або матерями. Процес дорослішання у них настає з появою своєї дитину. У багатьох дідусів і бабусь реакція на такі події буває неоднозначною, часто різко негативною. Так виходять покалічені долі неповнолітніх батьків і народженої дитини. Соціально-психологічні дослідження показують, що материнство дівчаток-підлітків в силу ряду об'єктивних факторів є ризикованим, веде до соціального сирітства, становить загрозу для фізичного і психічного здоров'я як дитини, так і її малолітньої матері. Навіть біологічно зріла юна мати не досягає особистісної та соціальної зрілості, що забезпечує повноцінне виховання і розвиток дитини.

Найчастіше неповнолітніми мамами стають дівчата з неблагополучних у соціальному та матеріальному відношенні сімей - малозабезпечених, неповних, які ведуть асоціальний спосіб життя, зловживають алкоголем, а також випускниці дитячих будинків та інтернатних закладів. Ця категорія мам, як правило, не готова до виконання материнських функцій, не усвідомлює відсутність необхідних умінь, знаходиться у важкій життєвій ситуації. У більшості випадків юна мати залишається одна зі своїми проблемами, намагається будувати своє життя самотійно, не маючи ні позитивного досвіду власної батьківської сім'ї, ні здорового соціального оточення, не маючи засобів до існування [5].

Зміни, що відбуваються спонукають суспільство до активного пошуку напрямків, форм і засобів організації допомоги неповнолітньої сім'ї в реалізації батьківських функцій.

Відзначається тенденція все більш раннього вступу в шлюб і усвідомленого, бажаного народження дитини, яка пояснює зростання запитів батьків на інформаційно-консультаційні, медичні, психологічні послуги з питань, пов'язаних з благополучним перебігом вагітності, підготовки до пологів, організації грудного вигодовування, підготовці до виховання і розвитку дитини. Цей попит задовольняється великою кількістю організацій, що надають різну допомогу молодим батькам на платній основі, що використовують різноманітні методики підготовки до пологів, технології раннього розвитку дитини. З'явилася велика кількість журналів, книг, сайтів в Інтернеті, телеканалів, передач, адресованих молодим батькам. Неповнолітні батьки знають, чого хочуть, шукають та обирають ту послугу, яка відповідає їхнім поглядам, переконанням,

матеріальним можливостям. Важливо допомогти молодій мамі адаптуватися до ролі матері, побачити в дитині не джерело проблем, а полюбити її, оволодіти навичками догляду за нею і ведення домашнього господарства.

Неможна залишати без уваги та активного впливу й іншу цільову групу – малолітніх хлопців-батьків. Для цього можуть бути створені групи консультантів-волонтерів – дорослих чоловіків, у яких вже є свої діти. Головне їхнє завдання – надання можливості молодому батькові обговорити всі психологічні, фінансові та юридичні проблеми з дорослою людиною. Це допоможе йому зрозуміти, що всі труднощі можна вирішити і справжній чоловік ніколи не кине свою дитину. Забезпечити необхідну правову грамотність, психологічну та матеріальну підтримку можна в умовах спеціально організованої системи соціально-педагогічного супроводу або в умовах соціального центру допомоги родині і дітям різного відомчого підпорядкування.

Організація соціально-педагогічного супроводу раннього материнства, інформування молодих мам про ті послуги і допомогу, яку вони можуть отримати в сфері державної підтримки, мотивування їх до взаємодії з фахівцями, створення умов для накопичення позитивного материнського досвіду, є дуже важливим.

Особливу роль в наданні допомоги неповнолітній сім'ї можуть надавати благодійні громадські організації, сімейні клуби, центри. Найбільш зручно зосередити зусилля фахівців різних відомств державних структур, відповідальних за роботу з сім'єю.

Висновки. Таким чином, в даний час, з огляду на всі проблеми неповнолітніх батьків їх подвійного правового статусу, необхідно надавати молодій сім'ї послуги з соціально-педагогічного супроводу з метою підвищення її правової, психологічної та педагогічної культури.

Основні завдання фахівців з надання допомоги неповнолітнім батькам:

1. Виявлення основних проблем, що виникають у неповнолітньої дівчини в зв'язку з народженням дитини.
2. Розробка змісту та визначення умов ефективного соціально-педагогічного супроводу раннього материнства.
3. Підбір найбільш ефективних соціально-психолого-педагогічних методів формування відповідального батьківства матерів-підлітків.
4. Організація роботи з соціумом, безпосереднім оточенням неповнолітньої матері – батьками, сусідами, жителями району, установами, з метою залучення наявних у спільноти ресурсів (знань, умінь, матеріальних засобів, вільного часу та ін.) Для створення сприятливого середовища, підтримки неповнолітньої матері та її дитини.
5. Аналіз і узагальнення наявного досвіду організації соціально-педагогічної підтримки раннього материнства, забезпечення його використання в практиці роботи з неповнолітніми батьками.

6. Забезпечення міжвідомчої взаємодії всіх служб, які на різних етапах надають соціально-педагогічну, психологічну, юридичну допомогу та різнобічну підтримку молодій сім'ї в інтересах розвитку і виховання дитини.

Це буде сприяти системній роботі з неповнолітніми батьками.

Література:

1. Байбородова Л. В., Лебедева Т. С., Тарханова И. Ю. Социально-педагогическое сопровождение проблемных семей : учебное пособие. Москва : ВЛАДОС, 2017. 199 с.
2. Загальна декларація прав людини (Режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text)
3. Конвенція про права дитини (Режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text)
4. Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135. (Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>)
5. Стинська В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.): дис. ...док. пед. наук: 13.00.05. Тернопіль, 2019. 632 с.
6. Стрельник О. О. Турбота як робота. Материнство у фокусі соціології. Київ, 2017. 283 с.
7. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356 (Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#Text>)

References:

1. Baiborodova L.V., Lebedeva T.S., Tarkhanova I. Yu. (2017) Socio-pedagogical support of problem families: a textbook. Moscow: VLADOS, 199 p. [in Russian].
2. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
3. Konventsiya pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
4. Simeynyy kodeks Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Family Code of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. (VVR), 2002, № 21-22, p.135. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
5. Stynska V.V. (2019) Teoriya i praktyka sotsial'no-pedahohichnoyi pidtrymky materynstva y dytynstva v Ukrayini (XX – pochatok XXI st.): dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya doktora pedahohichnykh nauk [Theory and practice of social and pedagogical support of motherhood and childhood in Ukraine (XX - the beginning of the XXI century): dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences]. *Ternopil*. 632 p. [in Ukrainian].
6. Strel'nyk O. O. (2017) Turbota yak robota. Materynstvo u fokusi sotsiolohiyi [Care as work. Motherhood in the focus of sociology]. *Kyiv*. 283p. [in Ukrainian].
7. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The Civil Code of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. (VVR), 2003, №№ 40-44, p.356 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#Text> [in Ukrainian].